

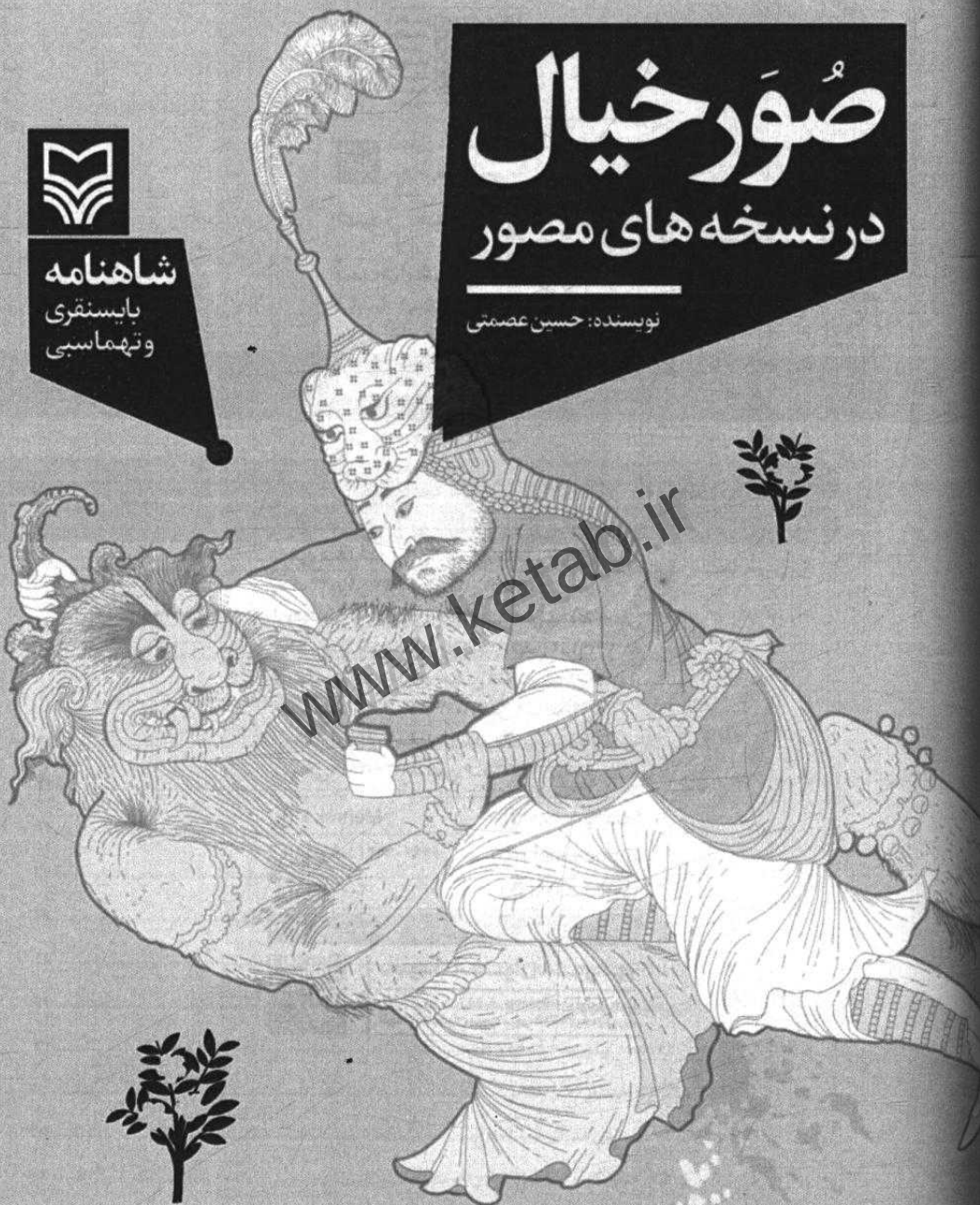
شاهنامه

بایسنقری
وتهماسبی

صُورخیال

در نسخه های مصور

نویسنده: حسین عصمتی

www.ketab.ir

سجل مراجعات و آراء

سرشناسه: عصمتی، حسین، ۱۳۳۶ -

عنوان قرارداد: شاهنامه، برگزیده، شرح

Shahnameh- Selections. Commantries

عنوان و نام پدیدآور: صور خیال در نسخه‌های مصور؛

شاهنامه بایسنقری و تهماسبی / نویسنده حسین عصمتی؛

ا برای آ مرکز هنرهای تجسمی.

مشخصات نشر: تهران، شرکت انتشارات سوره مهر، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۲۶۰ ص.؛ مصور (رنگی).

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۳-۵۱۱۷-۰۲

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۱۶ ق. شاهنامه --

نقاشی - ایران - سده ۱۴۰۰

موضوع: Ferdowsi, Abolqasem - Shahnameh -

Paintings, Miniatures, etc

موضوع: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۱۶ ق. شاهنامه

-- نقد و تفسیر

موضوع: Ferdowsi, Abolqasem. Shahnameh --

Criticism and interpretation

موضوع: صور خیال در ادبیات

*Imagery in literature

میناتور ایرانی -- قرن ۱۵ ق.

Miniature painting, Iranian -- 15th century

میناتور ایرانی -- قرن ۱۶ ق.

Miniature painting, Iranian -- 16th century

شعر فارسی -- قرن ۱۰ ق. -- تاریخ و نقد

Persian poetry -- 10th century -- History

and criticism

شناسه افزوده: فردوسی، ابوالقاسم، ۳۲۹ - ۴۱۶ ق.

شاهنامه، برگزیده، شرح

شناسه افزوده: ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مرکز هنرهای تجسمی

شناسه افزوده: شرکت انتشارات سوره مهر

رده بندی کنگره: PIR4۴۹۷

رده بندی دیویی: ۸۵۱/۲۱

شماره کتاب شناسی ملی: ۸۶۷۰۳۳۰

اطلاعات رکورد کتاب شناسی: فیا

انتشارات سوره مهر (وابسته به حوزه هنری)

مرکز هنرهای تجسمی

صور خیال در نسخه‌های مصور

(شاهنامه بایستقری و تهماسبی)

نویسنده: دکتر حسین عصمتی

طراح جلد: علی آقا حسین پور

چاپ و صحافی: واژه پرداز اندیشه

چاپ اول: ۱۴۰۰

شمارگان: ۱۲۵۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰۰۳-۵۱۱۷-۵

www.sooremehr.ir

نشانی انتشارات: تهران، خیابان حافظ، خیابان رشت،

پلاک ۲۳، تلفن: ۶۱۹۴۲، دورنگار: ۶۶۴۶۹۹۵۱

فروشگاه مرکزی تهران، خیابان سمیه، نرسیده به خیابان

حافظ، جنب حوزه هنری، پلاک ۲۴۵، تلفن: ۸۸۹۴۹۷۹۱-۲

فروشگاه انقلاب: تهران، خیابان انقلاب، میدان انقلاب،

جنب سینما بهمن، پلاک ۱۰۲۳، تلفن: ۶۶۴۷۶۵۶۸-۱

فروشگاه اصفهان: اصفهان، میدان انقلاب، سینما ساحل،

کدپستی ۸۱۳۳۶۱۴۵۱۱، تلفن: ۶-۳۳۲۴۷۷۳۵-۲۱

Sooremehr.ir

Mehrak.ir

@Sooremehr

(پنج خط) ۶۶۴۶۰۹۹۳

۱۵۸۱۵ — ۱۱۴۴

۳۰۰۵۳۱۹

نقل و چاپ نوشته‌ها منوط به اجازه رسمی از ناشر است.

دانلود کتابخوان سوره مهر

با وارد کردن کد تخفیف rhisama در اولین خرید خود از کتابخوان سوره مهر ۷۵٪ تخفیف بگیرید.

فهرست

مقدمه ۱۳

فصل اول: مبانی نظری ۱۷

مباحث و مفاهیم نظری (با توجه به کاربردآزگان) ۱۷

۱. سبک‌شناسی و جایگاه آن ۱۷

۲. بیان تصویری ۱۹

۳. بلاغت ۲۰

۴. علم بیان و معانی ۲۱

۵. حماسه (معنای ضمنی) ۲۲

۶. اسطوره ۲۴

۷. تأویل یا تفسیر اسطوره‌ها ۲۷

بازۀ زمانی تیموری به عنوان عامل بیرونی سبک‌شناسی شاهنامه بایسنقری ۲۹

۱. دورۀ تیموری ۲۹

۲. قدرت‌گیری تیمور ۲۹

۱.۲. توجه تیمور به فرهنگ و هنر ۳۱

۳. شاهرخ و بایسنقر (۸۵۰-۸۰۷ ق) ۳۳

۱.۳. گسترش هنر در دورۀ شاهرخ ۳۵

۲.۳. کتابخانه و کارگاه شاهرخ و بایسنقر ۳۶

۳.۳. نوع و کیفیت نسخ ۳۸

۴۱	۴-۳. تأثیر طبقات اجتماعی در شاهنامه بایسنقری
۴۲	۵-۳. عمارت و آبادانی
۴۳	۶-۳. روابط فرهنگی با کشورها و تأثیر آن بر شاهنامه بایسنقری
۴۸	۴. تأثیر ادبیات بر نگارگری
۴۸	۵. ادبیات فارسی
۴۹	۶. شعر فارسی در دوره تیموری
۵۰	۷. دوره سلطان حسین بایقرا (هرات پسین)، مرحله گذار به تبریز
۵۱	۱۷. گسترش اندیشه شیعی و منظومه‌های دینی
۵۲	۲-۷. ارتقای تنوع رنگ و ابزار
۵۲	۳-۷. شاعران خوشنویس و نگارگران شاعر
۵۳	۸. حاصل کلام
۵۵	بازر زمانی صفوی به عنوان عامل پیوستن سبک شناسی شاهنامه تهماسبی
۵۵	۱. زمینه قدرت و گسترش شیعه
۵۶	۲. به قدرت رسیدن شاه اسماعیل اول و آغاز حکومت صفویان
۵۸	۱-۲. حرکت از لاهیجان
۶۰	۲-۲. آغاز حکومت صفویان
۶۱	۳-۲. توجه شاه اسماعیل به آبادانی اماکن مذهبی
۶۲	۴-۲. کتابخانه شاه اسماعیل
۶۴	۳. کتابخانه شاه تهماسب
۶۸	۴. شعر دوره صفوی
۷۰	۵. انواع شعر از نظر موضوع
۷۲	۶. نقاشان شاعر، شاعران خوشنویس
۷۳	۷. قهوه‌خانه، نهاد فرهنگی
۷۵	۸. موقوفات استنساخ کتاب
۷۶	۹. ارتباط‌های فرهنگی
۷۷	۱۰. حاصل کلام

(ویژگی‌های ساختاری شاهنامه فردوسی و معادل آن در نگاره‌های شاهنامه بایسنقری و تهماسبی) ۷۹

علم بلاغت (آرایه‌های ادبی شاهنامه و تأثیر آن بر دو نسخه بایسنقری و تهماسبی) ۷۹

۱. بلاغت ۸۰

۲. علم بیان، موضوع و هدف ۸۲

۳. حقیقت و مجاز ۸۴

۱.۳. حقیقت ۸۵

۲.۳. مجاز ۸۷

۴. صنایع ادبی شاهنامه با تأکید بر بیان تصویری ۸۸

۵. صورت‌های خیال در شاهنامه فردوسی ۸۹

۶. نسبت اغراق با تشبیه و استعاره و مجاز و کنایه در شعر فردوسی ۹۱

۱.۶. تشبیه و نسبت آن با اغراق ۹۳

۲.۶. تشبیه مفرط ۹۳

۳.۶. تشبیه مشروط ۹۴

۴.۶. تشبیه معکوس ۹۶

۵.۶. استعاره و نسبت آن با اغراق ۹۸

۶.۶. استعاره‌گونه ۱۰۱

۷.۶. استعاره مصرحه ۱۰۵

۸.۶. اغراق به مدد اسناد مجازی (نسبت اسناد مجازی با تشبیه و استعاره در شاهنامه) ۱۱۰

۹.۶. کنایه و نسبت آن به اغراق ۱۱۶

تأثیرگذاری ویژگی‌های داستانی شاهنامه (مفاهیم کلی) بر نگاره‌های دو نسخه ۱۱۹

۱. حماسه و اسطوره ۱۱۹

۱.۱. اسطوره ۱۲۰

۲.۱. منشأ اساطیر ۱۲۱

۳.۱. تحول و تطور اسطوره‌ها ۱۲۴

۴.۱. اسطوره‌های ایران ۱۲۵

.....	۵۱. تحول اسطوره به حماسه	۱۲۸
.....	۶۱. شخصیت‌های اسطوره‌ای	۱۳۱
.....	۷۱. جمشید و ضحاک	۱۳۱
.....	۸۱. فریدون و ضحاک	۱۳۳
.....	۹۱. کیکاویس	۱۳۳
.....	۱۰۱. سیاوش	۱۳۴
.....	۱۱۱. کیخسرو	۱۳۵
.....	۱۲۱. لهراسب و گشتاسب	۱۳۶
.....	۱۳۱. تجسم تصویر ذهنی اسطوره	۱۳۶
.....	۲. تأثیر ویژگی‌های اخلاقی در بیان تصویری در چهره رستم	۱۴۵
.....	۳. خیر و شر	۱۴۹
.....	۴. وزن (بحر متقارب)	۱۵۲
.....	۵. روایت داستان‌ها یا موضوعات هم‌زمان	۱۵۳
.....	۶. ویژگی‌های داستانی شاهنامه	۱۵۶
.....	۱۶. دسته‌بندی قالب‌های ادبی	۱۵۷
.....	شاهنامه تهماسبی	۱۵۹
.....	شاهنامه بایسنقری	۱۶۰
.....	۲۶. میراث استهلال (خطابه یا دیباچه در داستان‌های شاهنامه)	۱۶۰
.....	۳۶. گفتار عاملی برای فضا سازی داستان	۱۶۵
.....	۴۶. یاری لحن به گفت‌وگوی داستان	۱۶۷
.....	۷. وصف‌ها و نقل‌های داستان‌پرداز در گفت‌وگوها	۱۷۰
.....	۱۷. وصف نبردها	۱۷۰
.....	۲۷. توصیف شب و روز	۱۷۲
.....	۳۷. وصف طبیعت	۱۷۵

۱۹۱	فصل سوم: بررسی سبک دو نسخه بایسنقری
۱۹۱	و تهماسبی با توجه به عوامل بیرونی و درونی
۱۹۱	تمایز سبک نگارگری دو نسخه شاهنامه بایسنقری و تهماسبی
۱۹۱	۱. کلیات (معرفی نسخه‌های بایسنقری و تهماسبی)
۱۹۱	۱.۱. شاهنامه بایسنقری
۱۹۳	۲.۱. شاهنامه تهماسبی (تبریز؟)
۱۹۴	۲. انواع قاب در دو شاهنامه مصور
۱۹۶	۳. ترکیب‌بندی در شاهنامه بایسنقری
۱۹۸	۴. ترکیب‌بندی در شاهنامه تهماسبی
۲۰۱	۵. انسان و نسبت آن با دیگر عناصر تصویری
۲۰۱	۱.۵. شاهنامه بایسنقری
۲۰۲	۲.۵. شاهنامه تهماسبی
۲۰۶	۶. نقوش هندسی
۲۰۶	۱.۶. شاهنامه بایسنقری
۲۰۷	۲.۶. شاهنامه تهماسبی
۲۱۰	۷. طبیعت
۲۱۰	۱.۷. گیاهان در شاهنامه بایسنقری
۲۱۳	۲.۷. گیاهان در شاهنامه تهماسبی
۲۱۵	۳.۷. ابر در شاهنامه تهماسبی
۲۱۶	۴.۷. صخره در شاهنامه بایسنقری
۲۱۷	۵.۷. صخره در شاهنامه تهماسبی
۲۱۸	۸. رنگ
۲۱۸	۱.۸. شاهنامه بایسنقری
۲۲۱	۲.۸. شاهنامه تهماسبی
۲۲۳	۹. موجودات غریب
۲۲۳	۱.۹. شاهنامه بایسنقری

آثار هنری هر قوم باید در خاستگاه و بستری که رشد و نمو کرده مطالعه شود؛ تا دستیابی به مبانی و مبادی درستی که براساس آن این آثار شکل گرفته و گسترش یافته امکان‌پذیر باشد. نگارگری یکی از جلوه‌های هنری ایران است که در بررسی آثار آن باید چنین ویژگی‌ای مورد توجه قرار گیرد. هنر کتاب‌آرایی یکی از بخش‌های مهم رشد نگارگری است. بی‌شک، هم‌جواری با ادبیات، اعم از حماسی و عرفانی، از عوامل مهم بالندگی نگارگری در حیطه کتاب‌آرایی است. ادبیات، به طور عام، و حماسه، به طور خاص، در همه جوانب بر نگارگری تأثیر داشته است. به دلیل هم‌نشینی نگارگری با این منبع تصویر و خیال، شمای از ویژگی‌های ادبی آن را اخذ کرده و از صورت‌های خیال و تصویرسازی‌های شعری بهره برده است.

قصه‌ها، افسانه‌ها و اسطوره‌های ادبیات حماسی ایران پשתوانه غنی هنرهای تصویری به شمار می‌روند. در میان این موارد ارزشمند، شاهنامه فردوسی، به واسطه بیان والای هنری، از قابلیت‌های تصویری شگرفی برخوردار است. بی‌دلیل نیست اگر طی قرن‌های متمادی نقاشان این دیار نسخه‌های متعددی چون شاهنامه بایسنقری و تهماسبی را با الهام از آن شاهکار ادبی بر سپیدی اوراق نقش زده‌اند. بدین‌سان، ساختار ادبی شاهنامه فردوسی تأثیری انکارناپذیر بر نگارگری داشته است. لذا، شاخصه‌هایی از بیان تصویری و کیفیت اثرگذاری آن در نگاره‌های دو شاهنامه بایسنقری و تهماسبی موضوعی است که این تحقیق به آن توجه خواهد کرد. به منظور روشن شدن بیشتر موضوع، سعی می‌شود ویژگی‌های ساختار ادبی شاهنامه با نگاره‌های دو نسخه بایسنقری و تهماسبی مطابقت داده شود و با ارائه مستندات تأثیر ساختار ادبی شاهنامه بر آن‌ها بررسی شود. در این مقایسه، تفاوت‌هایی که خوانش

نگارگران از ساختار ادبی شاهنامه در دو نسخه به وجود آورده است آشکار خواهد شد. در بررسی انواع تصویرسازی‌هایی که در نسبت با متون ادبی ایجاد می‌شود، چند نوع رابطه بین متن و تصویر دیده می‌شود. در یکی از این گونه‌ها، تصویر کاملاً به متن متعهد می‌ماند و در روایت از متن فراتر نمی‌رود. گونه دوم با روش پیشین در تضاد است؛ یعنی تصویر رابطه خود را با متن قطع و مستقل از آن عمل می‌کند. نوع سوم، که نگارگران شاهنامه‌های بایسنقری و تهماسبی از آن بهره برده‌اند، تعهد به متن است که در عین حال تفسیر تصویری نگارگر نیز به آن اضافه شده است. نگاره‌ها گرچه به شخصیت‌ها و روایت حماسه تقید دارند، هنرمند با توجه به صورت‌های خیالی به کاررفته در اشعار و عناصر بصری و امکانات بالقوه در نگارگری، به بیان وجه متعالی از حماسه پرداخته تا وجوه مستور در اشعار و صورت‌های خیال آشکار شود. این نگاره‌ها با پیش‌برد اتفاقات اصلی داستان، متن را کامل می‌کنند. از چگونگی آثار برمی‌آید که هنرمندان دو نسخه ذکرشده از آن‌رو که خود را میراث‌دار و حافظ این حماسه می‌دانسته‌اند، به مضامین اشعار به عنوان منبع الهام اولیه مقید بوده‌اند. اما، سعی بر آن داشته‌اند با گذشت از ظاهر آیات، معانی متعالی حماسه را به زبان نگارگری بیان کنند. تلاش برای بیان تصویری داستان‌های شاهنامه به ویژگی‌های خوانش هنرمند بستگی دارد. بدین معنا که میزان دخالت نگارگر در روند بیان تصویری داستان، متأثر از کیفیت خوانش اوست. از موضوع‌ها و اهداف قابل بحث این تحقیق، مطالعه عوامل تأثیرگذار بر خوانش و برداشت گوناگون نگارگران بایسنقری و تهماسبی از داستان‌های شاهنامه است. به رغم یک‌دستی و پیوند تاریخی، برداشت‌های متفاوت این دو شاهنامه را از هم متمایز و ذیل عنوان مکتب یا سبک، قابل بررسی و تطبیق می‌نماید. ویژگی‌های سبک از قبیل چگونگی گزینش امکانات تصویری و بیانی، در دو حیطه عوامل بیرونی و درونی قابل پیگیری است. عوامل بیرونی در این تحقیق شامل حکومت و اختصاصات اجتماعی، چون اقتصاد و فرهنگ، و عوامل درونی، شامل ویژگی‌های صورت‌های خیال شاهنامه فردوسی، و خوانش هنرمند شاهنامه بایسنقری و تهماسبی از آن‌هاست. خصوصیات و گرایش‌های اجتماعی در محدوده زمانی تولید اثر، به عنوان عوامل بیرونی، بر کیفیت بیان و زیباشناسی هنرمند تأثیر گذاشته و از عوامل ایجاد تفاوت سبک محسوب می‌شود. شاهنامه بایسنقری و تهماسبی، به دلیل اینکه در بازه زمانی مختلف خلق شده‌اند، تفاوت‌هایی باهم دارند. به منظور دستیابی به نتیجه دقیق و کامل

در مورد اثرگذاری‌ها و تفاوت‌های به‌وجودآمده، چیدمان فصل‌ها براساس دو عامل بیرونی و درونی است.

واژگانی در تحقیق وجود دارد که در پیشبرد کتاب اهمیت دارد، لذا در فصل اول با عنوان مبانی نظری شرح داده شده است. همچنین، با هدف تبیین عوامل بیرونی، بازه زمانی تیموری و صفوی مطالعه شده است. در مطالعه این دوره‌ها، ضروری بود به کتب دسته‌اول تاریخی مراجعه شود؛ لذا، در حد وسع کتاب، به عواملی چون حکومت، فرهنگ، ادب، هنر و اقتصاد پرداخته شد. همراه با ارائه اطلاعات این بخش‌ها، اشاراتی در باب تأثیر این عوامل بر نگارگری دوره تیموری و صفوی، به‌ویژه دو نسخه مطالعه‌شده، می‌شود. در انتهای هر دوره، بحث جمع‌بندی و یافته‌ها ارائه شده است.

شاهنامه فردوسی مرجع تصویرگری نسخه‌های بایسنقری و تهماسبی، به‌عنوان عامل درونی، در فصل دوم مطالعه شده است. ساختار ادبی منظومه فردوسی در قالب علوم بلاغی شامل آرایه‌های ادبی و ویژگی‌های داستانی از مسائل مطرح‌شده در این فصل است. مهم‌ترین بحث ما صورت‌های خیال و آرایه‌های ادبی از عوامل شاخص و اثرگذار در کیفیت دو شاهنامه است. در انتها، جدولی طراحی شده که فراوانی صورت‌های خیال به‌کاررفته در دو نسخه مصور را نشان می‌دهد. از آن‌رو که نگارگران شاهنامه بایسنقری از صورت‌های خیال کمتر استفاده کرده‌اند، در تطبیق این آرایه‌ها با عناصر تصویری، مطلب کمتری از این نسخه نوشته شده است. ویژگی‌های سبک دو نسخه، با توجه به عوامل بیرونی و درونی، در فصل سوم بررسی شده است. قرار گرفتن مختصات ساختاری دو نسخه در کنار هم سبب مقایسه آن‌ها از سوی خواننده خواهد شد. به همین منظور، ترکیب‌بندی‌ها و عناصر تصویری و بصری نگاره‌های دو شاهنامه در کنار هم بررسی شده است. از نسخه بایسنقری ۱۹ نگاره و نسخه تهماسبی ۵۶ نگاره به‌عنوان نماینده دیگر نگاره‌ها انتخاب شده که در مجموع ۷۵ نگاره شده است. تعدادی از نگاره‌های هر نسخه موضوعی مشترک و مابقی نگاره‌ها موضوعی متفاوت دارند. در انتها، دو جدول طراحی شده که فراوانی صورت‌های خیال به‌کاررفته در نگاره‌های منتخب را نشان می‌دهد. این جدول‌ها همچنین ویژگی ساختاری آن‌ها را معرفی می‌کنند. در بخش پایانی کتاب، یافته‌ها ارائه و چکیده با عنوان نتیجه تقدیم مخاطب شده است.